IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 01. Oktabr, 2026

O‘ZBEKISTON OZIQ-OVQAT SANOATI KORXONALARINING IQTISODIY SAMARADORLIGINI EKONOMETRIK BAHOLASH

Xamdamova Marjona Adxam qizi
ATMU Iqtisodiyot kafedrasi stajyor o'qituvchisi
marjonakhamdamova@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23331571

Annotatsiya: Ushbu maqolada oziq-ovqat sanoati korxonalarining ishlab chiqarish va moliyaviy natijalarini ekonometrik baholashning nazariy-uslubiy asoslari yoritilgan. Tadqiqotda korxonalarning iqtisodiy samaradorligini ifodalovchi asosiy ko‘rsatkichlar, jumladan, ishlab chiqarish hajmi, mahsulot tannarxi, sotishdan tushgan tushum, foyda, rentabellik darajasi, mehnat unumdorligi va investitsiyalar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek, ishlab chiqarish hamda moliyaviy natijalarga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, ularning ta’sir yo‘nalishi va darajasini baholashda korrelyatsion-regression tahlil, vaqtli qatorlar tahlili va ekonometrik modellashtirish usullarining metodologik imkoniyatlari asoslab berilgan. Korxonalarning iqtisodiy faoliyatini kompleks baholashda statistik ma’lumotlarning ishonchliligi, tanlangan ko‘rsatkichlarning o‘zaro muvofiqligi hamda ekonometrik modelning adekvatligini tekshirish muhimligi ta’kidlangan.

Kalit so’zlar: Oziq-ovqat sanoati, ishlab chiqarish natijalari, moliyaviy natijalar, iqtisodiy samaradorlik, ekonometrik baholash, ekonometrik modellashtirish, korrelyatsion-regression tahlil, ishlab chiqarish hajmi, mahsulot tannarxi, sotishdan tushgan tushum, foyda, rentabellik.

KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida oziq-ovqat sanoati mamlakat iqtisodiyotining strategik ahamiyatga ega bo‘lgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Mazkur tarmoq aholini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta’minlash, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, yangi ish o‘rinlarini yaratish, qo‘shilgan qiymatni oshirish hamda hududlarning iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirishda muhim o‘rin tutadi. Oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabning barqarorligi, iste’mol bozori ehtiyojlarining o‘zgarishi, ishlab chiqarish xarajatlarining ortishi va raqobat muhitining kuchayishi ushbu tarmoq korxonalaridan ishlab chiqarish hamda moliyaviy faoliyatni samarali tashkil etishni talab etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, oziq-ovqat sanoati korxonalarining ishlab chiqarish va moliyaviy natijalarini tizimli baholash, iqtisodiy samaradorlikka ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va mavjud resurslardan foydalanish imkoniyatlarini asoslash dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biridir. Oziq-ovqat sanoati korxonalarining iqtisodiy faoliyatini baholashda ishlab chiqarish hajmi, mahsulot tannarxi, sotishdan tushgan tushum, yalpi va sof foyda, rentabellik darajasi, mehnat unumdorligi, asosiy vositalardan foydalanish samaradorligi hamda investitsiyalar hajmi kabi ko‘rsatkichlar muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur ko‘rsatkichlarni alohida o‘rganish korxonaning iqtisodiy holati to‘g‘risida muayyan tasavvur bersa-da, ular o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash va ishlab chiqarish natijalariga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni miqdoriy jihatdan baholash uchun kompleks tahlil talab etiladi. Aynan shu jarayonda ekonometrik usullar iqtisodiy hodisa va jarayonlarni statistik ma’lumotlar asosida

modellashtirish, omillar ta’sirining yo‘nalishi va darajasini aniqlash hamda kelgusidagi iqtisodiy natijalarni prognozlash imkonini beradi. Ekonometrik baholash metodologiyasi iqtisodiy nazariya, matematik usullar va statistik tahlilning o‘zaro uyg‘unligiga asoslanadi. Korrelyatsion tahlil ishlab chiqarish va moliyaviy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqlik darajasini aniqlashga xizmat qilsa, regression modellashtirish natijaviy ko‘rsatkichlarning turli omillarga bog‘liqligini miqdoriy jihatdan ifodalash imkonini beradi. Vaqtli qatorlar tahlili esa korxonalarning ishlab chiqarish hajmi, tushumi, foydasi va xarajatlaridagi o‘zgarishlar dinamikasini o‘rganish hamda tegishli shartlar asosida prognoz qiymatlarini shakllantirishda qo‘llaniladi. Biroq ekonometrik natijalarning ishonchliligi dastlabki ma’lumotlarning sifati, model spetsifikatsiyasining to‘g‘ri tanlanishi, asosiy statistik farazlarning tekshirilishi va aniqlangan bog‘liqliklarning iqtisodiy mazmun jihatidan izohlanishiga bevosita bog‘liq.

O‘zbekistonda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash va mahsulotlarning raqobatbardoshligini ta’minlash masalalari oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini chuqur tahlil qilish zaruratini kuchaytirmoqda. Bunday sharoitda korxonalarning ishlab chiqarish salohiyati va moliyaviy imkoniyatlarini o‘zaro bog‘liq holda baholash, xarajatlarning daromadlilikka ta’sirini aniqlash, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish hamda boshqaruv qarorlarini ishonchli ma’lumotlar asosida qabul qilish muhim hisoblanadi. Shu sababli oziq-ovqat sanoati korxonalarining iqtisodiy faoliyatini an’anaviy moliyaviy tahlil bilan cheklamasdan, zamonaviy ekonometrik modellar yordamida o‘rganish ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Oziq-ovqat sanoati korxonalarining ishlab chiqarish va moliyaviy natijalarini ekonometrik baholash masalasi iqtisodiy samaradorlik, ishlab chiqarish omillarining unumdorligi, moliyaviy resurslardan foydalanish va korxonalarning rentabelligini o‘rganish bilan chambarchas bog‘liq. Mazkur yo‘nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda ishlab chiqarish hajmining shakllanishi, mehnat va kapital samaradorligi, texnologik taraqqiyot hamda moliyalashtirish manbalarining korxona faoliyatiga ta’siri turli iqtisodiy va statistik usullar orqali tahlil qilingan. Iqtisodiy jarayonlarni ekonometrik tahlil qilishning nazariy asoslari Damodar N. Gujarati va Dawn C. Porterning Basic Econometrics asarida keng yoritilgan. Mualliflar regressiya tahlilini iqtisodiy o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi munosabatlarni miqdoriy baholashning muhim vositasi sifatida ko‘rib chiqadilar. Ushbu yondashuv oziq-ovqat sanoati korxonalarida ishlab chiqarish hajmi, xarajatlar, investitsiyalar va moliyaviy natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Bunda model koeffitsiyentlarini hisoblash bilan bir qatorda, ularning statistik ahamiyatini tekshirish, modelning mosligini baholash va natijalarni iqtisodiy mazmun jihatidan talqin qilish zarur hisoblanadi. Oziq-ovqat sanoatida ishlab chiqarish samaradorligini o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlardan biri Hamzeh Soltanali, Mehdi Khojastehpour va José Torres Farinha tomonidan amalga oshirilgan. Mualliflarning 2021-yilda Measurement jurnalida chop etilgan “Measuring the production performance indicators for food processing industry” nomli maqolasida oziq-ovqatni qayta ishlash jarayonlarida ishlab chiqarish samaradorligini baholash masalasi o‘rganilgan. Tadqiqotda uskunalarning umumiy samaradorligi ko‘rsatkichi — OEE (Overall Equipment Effectiveness), noaniqliklarni hisobga olish uchun esa noaniq

arifmetika va interval arifmetikasi usullaridan foydalanilgan. Mualliflar iste'molga yaroqli o'simlik moyini tozalash jarayoniga oid ikki yillik amaliy ma'lumotlarni tahlil qilib, texnik xizmat ko'rsatishni yaxshilash ishlab chiqarish samaradorligi ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishini aniqlaganlar. Ushbu tadqiqot ishlab chiqarish natijalarini baholashda faqat umumiy hajmni emas, balki texnologik jarayonlar va uskunalardan foydalanish darajasini ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Hossain, Jain va Govindasamy tomonidan 2005-yilda e'lon qilingan "Financial structure, production, and productivity: evidence from the U.S. food manufacturing industry" nomli tadqiqotda oziq-ovqat ishlab chiqarish sanoatining moliyaviy tuzilishi, ishlab chiqarish hajmi, rentabelligi va mehnat hamda kapital unumdorligi o'rtasidagi munosabatlar tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, qarz mablag'laridan foydalanishning ortishi o'rganilgan davrda ishlab chiqarish o'sishi, foydalilik va umumiy omillar unumdorligiga salbiy ta'sir ko'rsatgan, kapitalni kengaytirish esa ishlab chiqarish hajmi va rentabellikning muhim omillaridan biri bo'lgan. Ushbu ilmiy ish ishlab chiqarish va moliyaviy ko'rsatkichlarni bir-biridan ajratmagan holda, yagona tahliliy tizimda o'rganish zarurligini asoslaydi. Navreet Kaur va Kuldip Kaurning 2015-yilda chop etilgan "Efficiency and productivity changes in the Indian food processing industry: A firm level analysis" maqolasida Hindiston oziq-ovqatni qayta ishlash sanoatining 51 ta korxonasi 1988–2011-yillar ma'lumotlari asosida o'rganilgan. Tadqiqotchilar ishlab chiqarish samaradorligi va umumiy omillar unumdorligidagi o'zgarishlarni aniqlash uchun ma'lumotlarni qamrab olish tahlili — DEA (Data Envelopment Analysis) hamda Malmquist unumdorlik indeksidan foydalanganlar. Mazkur yondashuv samaradorlikdagi o'zgarishlarni texnik taraqqiyot va ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish samaradorligi bilan bog'liq tarkibiy qismlarga ajratish imkonini beradi. Tadqiqot oziq-ovqat sanoati korxonalarining iqtisodiy natijalarini baholashda ishlab chiqarish hajmining o'zi yetarli emasligini, resurslar va texnologiyalardan foydalanish darajasini ham hisobga olish lozimligini ko'rsatadi.

Seema Shrivastava tomonidan oziq-ovqatni qayta ishlash sanoatiga bag'ishlangan "Efficiency Analysis of Food Processing Industry" nomli tadqiqotda ishlab chiqarish samaradorligi va unumdorlikni baholash masalalari ko'rib chiqilgan. Muallif DEA usulidan foydalanish orqali tarmoq korxonalarining samaradorligini o'rganish va mavjud iqtisodiy salohiyatdan foydalanishdagi muammolarni aniqlash imkoniyatlariga e'tibor qaratadi. Ushbu tadqiqot oziq-ovqat sanoatida ishlab chiqarish samaradorligini tahlil qilish uchun miqdoriy baholash usullaridan foydalanish muhimligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, DEA korxonalarni bir nechta kirish va chiqish ko'rsatkichlari asosida taqqoslashga xizmat qilsa, regression modellar natijaviy ko'rsatkichlarning muayyan omillarga bog'liqligini baholash imkonini beradi. Demak, tadqiqot maqsadiga qarab ushbu usullar alohida yoki bir-birini to'ldiruvchi yondashuvlar sifatida qo'llanishi mumkin.

Ishlab chiqarish funksiyalari bo'yicha Dilip Shahning 1982-yilda chop etilgan "Production Functions in Co-operative Dairy Industry of Gujarat" tadqiqotida Hindistonning Gujarat shtatidagi kooperativ sut sanoati korxonalari faoliyati o'rganilgan. Muallif kapital, mehnat va ishlab chiqarish hajmi o'rtasidagi munosabatlarni baholash uchun Cobb–Douglas ishlab chiqarish funksiyasidan foydalangan. Tadqiqotda sut xomashyosi ta'minoti, kapital va mehnat resurslari ishlab chiqarish natijalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega ekani yoritilgan. Mazkur ilmiy ish oziq-ovqat sanoatining muayyan tarmog'ida ishlab chiqarish funksiyalarini

qo‘llash va korxonalarning resurs salohiyatini miqdoriy baholash uchun nazariy-uslubiy ahamiyatga ega.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot oziq-ovqat sanoati korxonalarining ishlab chiqarish va moliyaviy natijalarini ekonometrik baholash metodologiyasini ishlab chiqish hamda iqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashga yo‘naltirilgan. Tadqiqot metodologiyasi iqtisodiy nazariya, statistik tahlil va ekonometrik modellashtirish tamoyillariga asoslanadi. Ushbu yondashuv korxonalarning ishlab chiqarish faoliyati natijalarini moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganish, iqtisodiy samaradorlikka ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash imkonini beradi. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, taqqoslash, guruhlash, dinamik tahlil, korrelyatsion-regression tahlil va ekonometrik modellashtirish usullaridan foydalanish nazarda tutiladi. Tizimli tahlil oziq-ovqat sanoati korxonalarining ishlab chiqarish va moliyaviy faoliyatini yagona iqtisodiy tizim sifatida o‘rganishga xizmat qiladi. Iqtisodiy-statistik tahlil orqali ishlab chiqarish hajmi, mahsulot tannarxi, sotishdan tushgan tushum, foyda, rentabellik, mehnat unumdorligi va investitsiyalar kabi ko‘rsatkichlarning o‘zgarish tendensiyalari aniqlanadi. Taqqoslash va dinamik tahlil usullari esa ko‘rsatkichlarning davrlar bo‘yicha o‘zgarishini baholash hamda ishlab chiqarish va moliyaviy natijalardagi ijobiy yoki salbiy tendensiyalarni aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqotning asosiy metodologik yo‘nalishi ishlab chiqarish natijalariga ta’sir etuvchi omillarni miqdoriy baholashga asoslanadi. Bunda natijaviy ko‘rsatkich sifatida korxonaning ishlab chiqarish hajmi yoki sotishdan tushgan tushumi tanlanishi mumkin. Ta’sir etuvchi omillar sifatida mehnat xarajatlari, asosiy vositalar qiymati, investitsiyalar hajmi, xomashyo va materiallar xarajatlari hamda ishlab chiqarish jarayoniga tegishli boshqa iqtisodiy ko‘rsatkichlar olinadi. Moliyaviy natijalarni baholashda esa foyda yoki rentabellik darajasi natijaviy ko‘rsatkich sifatida qo‘llanilishi mumkin. O‘zgaruvchilar tarkibi mavjud statistik ma’lumotlarning to‘liqligi, ishonchliligi va tadqiqot maqsadiga muvofiqligi asosida belgilanadi. Ishlab chiqarish hajmi va unga ta’sir etuvchi omillar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash uchun ko‘p omilli chiziqli regression modeldan foydalanish mumkin. Mazkur model ishlab chiqarish natijalarining tanlangan iqtisodiy omillar bilan qanday bog‘liqligini baholashga imkon beradi. Model parametrlarini baholashda eng kichik kvadratlar usuli qo‘llanishi mumkin. Biroq ushbu usulning ishonchli natija berishi uchun modelning tegishli statistik farazlari va ma’lumotlarning xususiyatlari tekshirilishi lozim. Xususan, qoldiqlarning xususiyatlari, omillar o‘rtasidagi multikollinearlik, geteroskedastiklik va zarur hollarda avtokorrelyatsiya mavjudligi tahlil qilinadi. Model koeffitsiyentlarining statistik ahamiyati, umumiy ahamiyatliligi va izohlash qobiliyati tegishli statistik mezonlar yordamida baholanadi.

Korxonalarning moliyaviy natijalarini ekonometrik baholashda ishlab chiqarish hajmi, mahsulot tannarxi, mehnat unumdorligi, investitsiyalar va boshqa omillarning foyda yoki rentabellik bilan bog‘liqligini aniqlash muhim hisoblanadi. Bunda moliyaviy ko‘rsatkichlarning iqtisodiy mazmuni va hisoblash xususiyatlariga alohida e’tibor qaratiladi. Masalan, foyda korxonaning muayyan davrdagi daromadlari va tegishli xarajatlari o‘rtasidagi farqni ifodalasa, rentabellik foyda va tanlangan iqtisodiy baza o‘rtasidagi nisbat orqali aniqlanadi. Shu sababli

model tuzishda moliyaviy ko‘rsatkichlarning ta’riflari bir xil metodologik asosda shakllantirilishi zarur.

Agar tadqiqot uchun bir necha yilga oid statistik ma’lumotlar mavjud bo‘lsa, vaqtli qatorlar tahlili orqali ishlab chiqarish va moliyaviy ko‘rsatkichlarning dinamikasi o‘rganiladi. Ushbu yondashuv iqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘sish yoki pasayish tendensiyalarini aniqlash va tegishli shartlar bajarilganda prognoz modellarini shakllantirish imkonini beradi. Agar bir nechta korxona yoki hudud bo‘yicha davriy ma’lumotlar mavjud bo‘lsa, panel ma’lumotlar usullaridan foydalanish mumkin. Bunday modellar korxonalar o‘rtasidagi kuzatiladigan va ayrim kuzatilmaydigan farqlarni hisobga olish imkoniyatini yaratadi. Model turini tanlash esa ma’lumotlarning tuzilishi, kuzatuvlar soni va tadqiqotning iqtisodiy mazmuniga bog‘liq holda amalga oshiriladi. Tadqiqotning axborot bazasini oziq-ovqat sanoati korxonalarining rasmiy statistik hisobotlari, moliyaviy hisobotlari, iqtisodiy faoliyat ko‘rsatkichlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining tegishli statistik ma’lumotlari tashkil etishi mumkin. Ma’lumotlar imkon qadar bir xil davr, o‘lchov birligi va hisoblash metodologiyasi asosida shakllantiriladi. Nominal qiymatlarning vaqt davomida narxlar o‘zgarishi ta’sirida buzib ko‘rsatilishining oldini olish uchun zarur hollarda ko‘rsatkichlar tegishli narx indekslari yordamida taqqoslanadigan qiymatlarga keltiriladi. Yetishmayotgan kuzatuvlar, keskin chet qiymatlar va statistik ma’lumotlardagi nomuvofiqliklar ham modelni baholashdan oldin tekshiriladi.

Shunday qilib, taklif etilayotgan tadqiqot metodologiyasi oziq-ovqat sanoati korxonalarining ishlab chiqarish va moliyaviy natijalarini o‘zaro bog‘liq ko‘rsatkichlar tizimi asosida baholashga yo‘naltirilgan. Statistik tahlil va ekonometrik modellashtirishni birgalikda qo‘llash iqtisodiy natijalarning shakllanish mexanizmlarini chuqurroq o‘rganish, muhim omillarni aniqlash va korxonalar faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy asoslangan tavsiyalarni ishlab chiqish uchun metodologik zamin yaratadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Oziq-ovqat sanoati korxonalarining ishlab chiqarish va moliyaviy natijalarini tahlil qilish ularning iqtisodiy salohiyatini aniqlash, mavjud resurslardan foydalanish darajasini baholash hamda samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Mazkur tarmoqda iqtisodiy natijalar xomashyo va materiallar xarajatlari, mehnat resurslari, asosiy ishlab chiqarish vositalari, investitsiyalar, energiya sarfi hamda ishlab chiqarish texnologiyalarining rivojlanish darajasi bilan uzviy bog‘liq. Shu sababli korxonalar faoliyatini baholashda ishlab chiqarish hajmi bilan bir qatorda mahsulot tannarxi, sotishdan tushgan tushum, foyda va rentabellik ko‘rsatkichlarini ham kompleks o‘rganish zarur.

Ishlab chiqarish natijalarini tahlil qilishda, avvalo, mahsulot ishlab chiqarish hajmining o‘zgarishi va uning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar aniqlanadi. Ishlab chiqarish hajmining ortishi har doim ham iqtisodiy samaradorlikning oshganligini anglatmaydi. Agar ishlab chiqarish bilan bir vaqtda xomashyo, energiya, mehnat va boshqa xarajatlar nomutanosib ravishda ko‘paysa, korxonaning moliyaviy natijalari kutilgan darajada yaxshilanmasligi mumkin. Shu bois ishlab chiqarish hajmini xarajatlar dinamikasi, mehnat unumdorligi va ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasi bilan birgalikda baholash maqsadga muvofiq. Oziq-ovqat sanoati korxonalarining moliyaviy natijalarini tahlil qilishda mahsulot tannarxi va sotishdan

tushgan tushum o‘rtasidagi munosabat alohida ahamiyat kasb etadi. Tannarxning pasayishi, boshqa shartlar o‘zgarmagan holatda, korxonaning foyda olish imkoniyatini kengaytiradi. Biroq tannarxni kamaytirish mahsulot sifati va xavfsizligi hisobiga amalga oshirilmasligi lozim. Shu sababli xarajatlarni optimallashtirish xomashyo yo‘qotishlarini kamaytirish, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish va resurslardan oqilona foydalanish bilan uyg‘unlashtirilishi zarur.

Korxonalarning moliyaviy samaradorligini tavsiflovchi muhim ko‘rsatkichlardan biri rentabellik darajasidir. Rentabellik korxona faoliyatining muayyan davrda foyda yaratish imkoniyatini ifodalaydi va tanlangan hisoblash bazasiga qarab sotuvlar rentabelligi, aktivlar rentabelligi yoki o‘z kapitali rentabelligi shaklida aniqlanishi mumkin. Mazkur ko‘rsatkichlarni tahlil qilish korxonaning moliyaviy resurslardan foydalanish natijadorligini baholash, daromadlilikning o‘zgarish sabablarini aniqlash va moliyaviy boshqaruvdagi ustuvor yo‘nalishlarni belgilash imkonini beradi.

Ishlab chiqarish va moliyaviy natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni miqdoriy baholash uchun korrelyatsion-regression tahlildan foydalanish mumkin. Bunda ishlab chiqarish hajmi natijaviy ko‘rsatkich sifatida olinib, mehnat xarajatlari, asosiy vositalar qiymati, investitsiyalar va xomashyo xarajatlari tushuntiruvchi omillar sifatida tanlanishi mumkin. Regression model yordamida har bir omilning ishlab chiqarish hajmi bilan bog‘liqligi, boshqa omillar o‘zgarmagan sharoitda natijaviy ko‘rsatkich bilan munosabati baholanadi. Moliyaviy natijalarni o‘rganishda esa foyda yoki rentabellik natijaviy ko‘rsatkich sifatida tanlanib, tushum, tannarx va resurslardan foydalanish samaradorligi bilan bog‘liqligi tekshiriladi. Bunda bir-biri bilan bevosita hisob-kitob orqali bog‘langan ko‘rsatkichlarni modelga bir vaqtda kiritish natijalarni mexanik ravishda takrorlashi mumkinligi hisobga olinishi lozim.

Ekonometrik model natijalarining ishonchliligini ta’minlash uchun regressiya koeffitsiyentlari, ularning statistik ahamiyati, modelning umumiy ahamiyatliligi va izohlash darajasi tekshiriladi. Shuningdek, tushuntiruvchi omillar o‘rtasidagi kuchli multikollinearlik, qoldiqlarning geteroskedastikligi va vaqtli ma’lumotlardan foydalanilganda avtokorrelyatsiya kabi muammolar aniqlanishi zarur. Ushbu tekshiruvlar model natijalarining barqarorligini baholash va iqtisodiy xulosalarning ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqotning amaliy yo‘nalishlaridan yana biri ishlab chiqarish va moliyaviy ko‘rsatkichlarni prognozlashdan iborat. Agar korxona faoliyatining bir necha davrga oid taqqoslanadigan ma’lumotlari mavjud bo‘lsa, vaqtli qatorlar asosida ishlab chiqarish hajmi, tushum va xarajatlarning kelgusi o‘zgarishlarini baholash mumkin. Prognoz natijalari xomashyo xaridlarini rejalashtirish, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanishni muvofiqlashtirish, investitsion qarorlarni asoslash va moliyaviy xavflarni boshqarishda qo‘llanishi mumkin. Biroq prognozlarning aniqligi ma’lumotlar sifati, tanlangan model va tashqi iqtisodiy sharoitlarning o‘zgarishiga bog‘liq.

O‘tkaziladigan tahlil asosida oziq-ovqat sanoati korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun bir qator ustuvor yo‘nalishlarni belgilash mumkin. Jumladan, ishlab chiqarish xarajatlarini tarkibiy jihatdan tahlil qilish, xomashyo yo‘qotishlarini kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, investitsiyalar samaradorligini baholash va moliyaviy ko‘rsatkichlarni muntazam monitoring qilish muhim hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishlarni ekonometrik tahlil natijalari bilan bog‘lash korxona

resurslarini samarali taqsimlash va boshqaruv qarorlarini iqtisodiy jihatdan asoslash imkonini beradi.

Umuman olganda, oziq-ovqat sanoati korxonalarining ishlab chiqarish va moliyaviy natijalarini kompleks baholashda ekonometrik usullardan foydalanish iqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash, muhim omillarni ajratib ko‘rsatish va kelgusidagi natijalarni prognozlash uchun samarali metodologik vosita hisoblanadi. Biroq mazkur tadqiqot bo‘yicha aniq miqdoriy natijalar, jumladan, regression koeffitsiyentlar, determinatsiya koeffitsiyenti va statistik ahamiyat ko‘rsatkichlari tegishli korxonalar yoki rasmiy statistika ma’lumotlari asosida hisoblanishi lozim. Shu sababli yuqoridagi tahlil ekonometrik baholashning nazariy-amaliy yo‘nalishlarini ifodalaydi, empirik natijalar esa real ma’lumotlar bilan tasdiqlanishi kerak.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Oziq-ovqat sanoati korxonalarining ishlab chiqarish va moliyaviy natijalarini ekonometrik baholash metodologiyasini o‘rganish natijasida korxonalar iqtisodiy faoliyatini kompleks tahlil qilishda ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari bilan moliyaviy natijalarni o‘zaro bog‘liq holda baholash muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekanligi asoslandi. Ishlab chiqarish hajmi, mahsulot tannarxi, sotishdan tushgan tushum, foyda, rentabellik, mehnat unumdorligi va investitsiyalar korxonaning iqtisodiy holatini tavsiflovchi asosiy ko‘rsatkichlar hisoblanadi. Ushbu ko‘rsatkichlarni tizimli ravishda tahlil qilish ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish samaradorligini aniqlash, xarajatlar tarkibini baholash va moliyaviy natijalarning shakllanishiga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish imkonini beradi. Oziq-ovqat sanoati korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirishda ishlab chiqarish hajmining o‘sishini xarajatlar dinamikasi va moliyaviy natijalar bilan birgalikda baholash zarur. Chunki ishlab chiqarish hajmining ortishi o‘z-o‘zidan foyda va rentabellikning oshishini kafolatlamaydi. Xomashyo narxlarining o‘zgarishi, energiya sarfi, mehnat unumdorligi, texnologik yo‘qotishlar va moliyalashtirish xarajatlari korxonaning yakuniy iqtisodiy natijalariga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli ishlab chiqarish samaradorligini baholashda nafaqat mahsulot miqdori, balki uning tannarxi, sifati va bozorda sotilish imkoniyatlarini ham hisobga olish lozim.

Ushbu nazariy tahliliga asoslanib, oziq-ovqat sanoati korxonalarining ishlab chiqarish va moliyaviy faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Birinchidan, korxonalarda ishlab chiqarish va moliyaviy ko‘rsatkichlarni birlashtiruvchi yagona iqtisodiy monitoring tizimini shakllantirish maqsadga muvofiq. Ushbu tizimda ishlab chiqarish hajmi, mahsulot tannarxi, sotishdan tushgan tushum, foyda, rentabellik, mehnat unumdorligi va investitsiyalar dinamikasi muntazam kuzatib borilishi zarur. Bu yondashuv iqtisodiy natijalardagi o‘zgarishlarni o‘z vaqtida aniqlash va boshqaruv qarorlarini tegishli ma’lumotlar asosida qabul qilishga yordam beradi.

Ikkinchidan, ishlab chiqarish samaradorligiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash uchun korxona ma’lumotlari asosida ko‘p omilli ekonometrik modellarni ishlab chiqish tavsiya etiladi. Modelda ishlab chiqarish hajmi yoki moliyaviy natija natijaviy ko‘rsatkich sifatida tanlanib, unga iqtisodiy mazmun jihatidan asoslangan omillar kiritilishi lozim. Model natijalarini statistik mezonlar yordamida tekshirish orqali olingan xulosalarning ishonchliligini oshirish mumkin.

Uchinchidan, mahsulot tannarxini kamaytirish va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish zarur. Bunda xomashyo

yo‘qotishlarini kamaytirish, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va uskunalardan foydalanish darajasini yaxshilash ustuvor vazifalar sifatida belgilanishi kerak. Mazkur chora-tadbirlar mahsulot sifatini saqlagan holda xarajatlarni maqbullashtirishga xizmat qilishi mumkin.

To‘rtinchidan, korxonalarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash maqsadida foyda, rentabellik, likvidlik va qarz majburiyatlari bilan bog‘liq ko‘rsatkichlarni muntazam tahlil qilish lozim. Investitsion loyihalarni baholashda kutilayotgan daromad bilan bir qatorda xarajatlar, moliyaviy xavflar va mablag‘larning qaytish muddatini ham hisobga olish tavsiya etiladi. Bu yondashuv investitsiya resurslaridan oqilona foydalanish va moliyaviy qarorlar samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Beshinchidan, oziq-ovqat sanoati korxonalarining ishlab chiqarish va moliyaviy ko‘rsatkichlari bo‘yicha prognozlash tizimini rivojlantirish maqsadga muvofiq. Ko‘p yillik statistik ma’lumotlar asosida ishlab chiqarish hajmi, tushum va xarajatlarning kelgusi dinamikasini baholash xomashyo ta’minoti, ishlab chiqarish quvvatlari va moliyaviy resurslarni oldindan rejalashtirishga yordam beradi. Bunda prognoz natijalari turli iqtisodiy sharoitlar va ehtimoliy xavflarni hisobga olgan holda qo‘llanishi lozim.

Oltinchidan, korxonalarda iqtisodiy ma’lumotlarning sifati va taqqoslanuvchanligini ta’minlashga alohida e’tibor qaratish zarur. Ishlab chiqarish va moliyaviy ko‘rsatkichlarni hisoblashda yagona metodologiyadan foydalanish, hisobotlardagi nomuvofiqliklarni bartaraf etish va ma’lumotlarni muntazam yangilab borish ekonometrik modellar natijalarining ishonchliligini oshiradi. Shuningdek, tahlil davrida narxlar o‘zgarishi sezilarli bo‘lsa, ko‘rsatkichlarni taqqoslanadigan narxlarda baholash masalasi ham ko‘rib chiqilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, oziq-ovqat sanoati korxonalarining ishlab chiqarish va moliyaviy natijalarini ekonometrik baholash iqtisodiy samaradorlikni chuqur o‘rganish, resurslardan foydalanish imkoniyatlarini aniqlash va boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash uchun muhim metodologik vosita hisoblanadi. Taklif etilgan yondashuvlarni korxonalar faoliyatiga tatbiq etish ishlab chiqarish va moliyaviy ko‘rsatkichlarni tizimli nazorat qilish, xarajatlarni maqbullashtirish hamda iqtisodiy rivojlanish istiqbollarini baholashga yordam berishi mumkin. Shu bilan birga, takliflarning amaliy samaradorligi muayyan korxonalar ma’lumotlari asosida o‘tkaziladigan empirik ekonometrik tahlil va keyingi monitoring orqali tasdiqlanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Gujarati D. N., Porter D. C. Basic Econometrics. — 5th ed. — Boston: McGraw-Hill Irwin, 2009. — 922 p.
2. Wooldridge J. M. Introductory Econometrics: A Modern Approach. — 7th ed. — Boston: Cengage Learning, 2020. — 826 p.
3. Hossain F., Jain R., Govindasamy R. Financial Structure, Production, and Productivity: Evidence from the U.S. Food Manufacturing Industry // Agricultural Economics. — 2005. — Vol. 33, Suppl. 3. — P. 399–410. — DOI: https://doi.org/10.1111/j.1574-0864.2005.00080.x
4. Soltanali H., Khojastehpour M., Farinha J. T. Measuring the Production Performance Indicators for Food Processing Industry // Measurement. — 2021. — Vol. 173. — Article 108394. — DOI: https://doi.org/10.1016/j.measurement.2020.108394

5. Kaur N., Kaur K. Efficiency and Productivity Changes in the Indian Food Processing Industry: A Firm Level Analysis // Indian Journal of Research in Capital Markets. — 2015. — Vol. 2? — P. 33–42.
6. Gopinath M. Cross-Country Differences in Technology: The Case of the Food Processing Industry // Canadian Journal of Agricultural Economics. — 2003. — Vol. 51, No. 1. — P. 97–107. — DOI: https://doi.org/10.1111/j.1744-7976.2003.tb00167.x
7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Rasmiy statistika ma’lumotlari [Elektron resurs]. — URL: https://stat.uz/ (murojaat sanasi: 12.10.2026).